

ATT STRAFFA SERBIEN ... Kring en svensk militärattachés betraktelse om Bosnien-Hercegovina i skuggan av Sarajevo-attentatet sommaren 1914.

Av Lars Ericson Wolke

I den här lilla uppsatsen ges ett exempel på hur dokument i våra arkiv inte bara förstärker vår insikt om hur svårt det är med förvarning i säkerhetspolitiska sammanhang, utan också hur gångna tiders formuleringar med en i det närmaste kuslig träffsäkerhet kan sätta senare tiders händelser i historiens belysning.

Det sena 1900-talets uppsplitande konflikter på Balkan är som bekant inget nytt, tvärtom så var åren 1912-13 respektive de båda världskrigens år mycket dramatiska i denna del av Europa. Redan tidigt under 1900-talet fick den svenska utrikesförvaltningen och försvaret upp ögonen för vad en försämrad utveckling i det område som efter 1918 skulle bilda Jugoslavien kunde leda till. Deras arbete ger en sentida betraktare perspektiv på hur svårt det kan vara att identifiera en internationell kris i god tid innan den eskalerar till öppet krig, en uppgift som idag är en central uppgift att lösa för att det svenska försvaret ska få tillräckligt med förvarning för att hinna förbereda sig för en annalkande konflikt.

När det turkiska våldet i området började krackelera fanns svensk militär på plats. Åren 1903 och 1904 tjänstgjorde den svenska officeren Wiktor Axel Unander i det internationella gendarmeri som, med de västliga stormakternas stöd, skulle bidra till en lugn utveckling i de fortfarande turkiskkontrollerade Albanien och Makedonien.¹ Som Erik Norberg har visat följde det svenska försvaret utvecklingen under de båda Balkankrigen 1912-13 mycket noga. De svenska militärattachéerna i de viktigaste europeiska huvudstäderna var ganska väl informerade om såväl den säkerhetspolitiska utveckling som ledde fram till krigsutbrottet på hösten 1912 som om krigsförloppet under det första kriget. Den internationella situationen kyldes ned något när den ömsesidiga österrikiska och ryska demobiliseringen kungjordes i mars 1913. Den 30 maj slöts freden med Turkiet som den store förloraren. Men nästan genast hamnade segrarmakterna i bråk om bytet och nu angreps Bulgarien av de forna allierade Serbien, Grekland och Montenegro. Oron och bestörtningen blev stor i Ryssland. I augusti avbröts dessa strider slutligt.

Denna ryska oro resulterade i en intensiv ryktesspridning om ryska mobiliseringsåtgärder, bl a av markförband i Kaukasus och att enheter ur Svarta havsflottan stävade mot Konstantinopel. Andra trupprörelser noterades i Warszawas militärdistrikt. I Sverige höjdes beredskapen eftersom man hyste oror för ryska beredskapsåtgärder i Finland och kanske även

en offensiv mot Sverige för att förebygga en befärad svensk-tysk landstigning i S:t Petersburg med sikte på S:t Petersburg. Omfattande mobiliseringsövningar hölls hösten 1912 vid Boden, Umeå och Sollefteå, samtidigt som mobiliseringsförberedelser vidtogs på Gotland. Två örlogsfartyg sändes till Norrlandskusten, medan särskilda Göteborg- och Öresundsavdelningar organiserades. Viktigaste av allt var att kustflottan, mot sedvanlig rutin, hölls sammandragen under vintern 1912-13.²

Åtgärderna i balkankrisens skugga visade att man i Sverige var medveten om hur de europeiska allianssystemen snabbt skulle kunna leda till en eskalerad konflikt, även i vårt närområde. Detta gjorde att intresset var minst lika stort för utvecklingen på Balkan nästa gång området blev Europas krishärd, sommaren 1914.

Efter mordet på den österrikiske tronföljaren Frans Ferdinand i Sarajevo den 28 juni 1914, följde Österrikes hårda ultimatum till Serbien, vilket runt månadsskiftet juli-augusti 1914 resulterade i den s k ”svarta veckan” då en stor del av Europas stater drogs in i det stora kriget. Under dessa intensiva och dramatiska veckor följde de svenska militärattachéerna i London, Rom, Paris, Berlin, S:t Petersburg och Wien noga utvecklingen.

I en klass för sig framstår beskickningen i Wien, där de svenska diplomaterna tycks ha haft en god tillgång till värdefulla kontakter i Österrikes högre kretsar, även om faktorer som vilseledning och desinformation gjorde sitt till för att begränsa synen för svenskarna i Wien.³

Ryttmästaren Adolf af Ström var denna heta sommar svensk militärattaché i Wien. I hans rapportering förekom bl a hänvisningar till ”en i läget väl underrättad officer” som beteckning på den källa som använts. Med tanke på att man i såväl Wien som i Berlin medvetet försökte dölja alla krigsförberedelser genom bl a nedtonad tidningspropaganda, tillstånd för officerare på permission att inte omedelbart behöva återvända till sina förband, måste man säga att af Ström mycket snabbt förstod och rätt analyserade händelseförloppet. Det gäller i synnerhet hans diskussion om de österrikiska krigsmålen i den händelse Serbien avvisade Österrikes ultimatum och krig verkligen bröt ut.⁴

Den 28 juni besökte tronföljaren Franz Ferdinand Sarajevo, där attentatören Gavrilo Princip skott ändade både ärkehertigens och hans gemåls liv. Upprördheten blev stor i Wien, i synnerhet som Österrike alltsedan den bosniska krisen 1908-09, efter Österrike-Ungerns annektering av området, hade haft besvär med serbiska nationalister i regionen. Det faktum att besöket i Sarajevo ägde rum på årsdagen av det i serbisk historiemytologi så centrala slaget vid Trastfälten (Kosovo Polje) år 1389 bidrog naturligtvis till att ytterligare utmana de serbiska nationalisterna.

Den 23 juli överlämnade den österrikiske ambassadören en not med krav på stora eftergifter till det serbiska utrikesministeriet och den 28:e utfärdades den österrikiska krigsförklaringen sedan man i Wien funnit det serbiska svaret otillfredsställande. I Wien hoppades man att Ryssland skulle agera precis som vid de tidigare kriserna 1908-09 och 1912-13, då landet inte gett sina serbiska vänner mer än verbalt stöd, men noga aktat sig för åtgärder som skulle dra i Ryssland direkt i krisen. Nu blev det inte så denna gång och redan 1 augusti rådde krig mellan Österrike och Tyskland å den ena sidan och Ryssland å den andra.⁵

Den 23 juli, dvs samma dag som den österrikiska noten överlämnades i Belgrad, skrev af Ström till Stockholm i en av sina många rapporter ”angående österrikisk-serbiska konflikten med anledning af Sarajevo-attentatet”, att:

”De af Oesterrike-Ungern gentemot Serbien uppställda fordringarna med anledning af Sarajevo-attentatet lära vara affattade i så ytterligt skarp formulering, att man inom militära kretsar icke anser, desamma af Serbien komma att tillmötesgås...Skulle de af Österrike-Ungern framställda fordringarna ej uppfyllas, lära monarkiens trupper omedelbart komma att öfverskrida gränsen”.⁶

Vår attaché misstolkade dock de österrikiska åtgärder som vidtagits för att dölja de mycket målmedvetna intentionerna visavi Serbien, då han konstaterade att ”I det längsta hoppas dock vederbörande härstädes på en fredlig lösning (Ungern fordrar dock krig) och för att till yttermera visso understryka detta ha såväl de båda krigsministrarna som generalstabschefen tagit tjänstledigt”.

Beslutsamheten i Wien hade lett till att den tidigare motsättningen mellan den mera hårdföra militärledningen under generalstabschefen Franz Conrad von Hötzendorf och den försiktigare utrikesledningen under Leopold Berchtold von und zu Ungarschitz hade suddats ut. Nu drev politikerna och diplomaterna på för att en gång för alla avvärja det serbiska hotet mot de södra delarna av dubbelmonarkien.⁷

Det stod klart för af Ström att även om det hämndlystna Österrike-Ungern ville slå till hårt mot Serbien, så hade dubbelmonarkin inga ambitioner att annektera ytterligare territorium. Istället gällde det för Wien att effektivast möjligt bekämpa hotet mot de nyvunna positionerna i Bosnien-Hercegovina:

”Om till följd af situationen ett krig skulle visa sig nödvändigt, lär ej Österrikes afsikt vara att annektera någon del af Serbiens område utan att på ett grundligt och eftertryckligt sätt straffa Serbien och för lång framtid göra ett slut på de under det senaste decenniet pågående serbiska stämplingarna till upphetsande af den serbiska befolkningen i Bosnien-Herzegovina, som redan kostat monarkien oerhörda summor”.⁸

Formuleringarna i rapporten från 1914 leder på ett kusligt naturligt sätt tankarna till de av de postjugoslaviska krigerna som 1992-95 åren slet sönder Bosnien-Hercegovina. Återigen var den serbiska nationalismen en, om än förvisso inte den enda, viktig komponent bakom kriget.⁹

I sin rapportering fortsatte af Ström att diskutera förutsättningarna för dessa österrikiska planer. Han ansåg att man hade säkert stöd i Tyskland, medan Italien säkert skulle komma att förhålla sig neutralt, liksom även Rumänien och Bulgarien. I synnerhet det senare landet hade lidit svårt av det andra balkankriget sommaren före och torde ”för intet pris” önska ”något vidare krig”. Montenegro förväntades begagna tillfället och rycka in i Albanien för att lägga beslag på området kring Skutari. Den enda, och helt centrala, osäkerheten var Ryssland. Från af Ströms horisont ansågs det som mycket osäkert att Ryssland på lite sikt skulle kunna avhålla sig från att ge sig in i kriget, även om man i initialskedet avstod från ett direkt ingripande.

Under de följande dagarna återkom af Ström med regelbundna rapporter. Den 25 juli författades inte mindre än fyra rapporter till Stockholm. I dessa behandlades den fortgående mobiliseringen, den diplomatiska noten till Serbien och de serbiska och montenegrinska stridskrafterna.¹⁰

I af Ströms rapportering kommer nu snabbt den inre situationen i Bosnien-Hercegovina i bakgrunden till förmån för den eskalerande mobiliseringen och senare krigsutvecklingen. Hans sympatier är tveklöst på värdlandets sida. Det var inte bara Sarajevo-attentatet som kampform som skapade dessa pro-österrikiska känslor. I Sverige fanns det Princips skott förutan en stor sympati för Österrike-Ungern. Flera svenska intellektuella publicerade i början av kriget skrifter om Österrikes kamp mot slaverna, mot såväl ryssar som serber. I oktober 1914 höll litteraturvetaren och författaren Fredrik Böök ett föredrag om hus ”Den habsburgska monarkins elva folk står som en mur kring dess institutioner”, och historikern Karl Hildebrand gav år 1915 ut boken *Donaumonarkin i krig*. När det allierade Italien 1915 bytte sida och angrep Österrike i ryggen fick sympatierna ytterligare näring. Under kriget verkade också ett svenskt hjälpsjukhus i Wien med att behandla sårade från fronten.¹¹ Stödet för Österrike motsvarades av en motvilja mot i första hand Ryssland, en motvilja som även drabbade Serbien, i synnerhet efter skotten i Sarajevo. Under balkankrigerna 1912-13 hade svensk sjukvårdspersonal verkat i bl a Belgrad, men i den konflikt som blåste upp 1914 var det ingen tvekan om var många tongivande svenskars sympatier låg.

Men de pro-österrikiska sympatierna till trots, måste man notera hur träffsäkert Adolf af Ström beskrev kärnan i den serbisk-österrikiska konflikten om Bosnien och hur den serbiska befolkningen i Bosnien-Hercegovina var såväl navet som denna konflikt rörde sig kring som

den tändsats som skulle få hela situationen i området att explodera. Hans ord hade mycket väl kunnat skrivas 80 år senare. Detta förhållande skymmer inte av det faktum, att även andra diplomater i liknande termer såg med avsky på attentatet och Serbiens förmodade inblandning. Österrike ansågs ha rätt att utkräva serbiska eftergifter, bara de egna kraven hölls ”within reasonable limits”.¹² Formuleringar som starkt påminner om af Ströms tal om Österrikes syfte att lära Serbien en läxa och bekämpa de ambitioner som de senaste åren orsakat så mycket oro i Bosnien - utan att för den skulle hävda territoriella anspråk på Serbien - återfinns också hos bl a den tyske ambassadören i Wien och hans österrikiske kollega i London.¹³ Därmed får vi en aning om i vilka kretsar af Ström fann källorna till sin rapportering om Österrikes avsikter att stävja de serbiska ambitionerna i Bosnien-Hercegovina.

¹ Lars Ericson, Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen. Lund 1996, s 139-143.

² Erik Norberg, Balkankriget och Sveriges försvar, i Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren den 6 maj 1987. Sthlm 1987, s 199-218.

³ Sam Nilsson, Gärna förvarning men först en rejäl brunnskur... Från Sarajevo till krigsutbrottet. En studie i förvarning sommaren 1914, i Militärhistorisk Tidskrift 2000, s 57-135.

⁴ Nilsson 2000; Samuel R Williamsson Jr, Austria-Hungary and the Origins of the First World War. London 1993; Manfred Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladler: Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg. Wien 1994.

⁵ Ruth Henig, The Origins of the First World War. London 1989; James Joll, The Origins of the First World War. London 1992.

⁶ Adolf af Ströms rapport t lantförsvarsministern, dat. Wien 23/7 1914 (nr 26), förvarad i Krigsarkivet, Generalstabens f d hemliga arkiv, utrikesavdelningen E I a volym Österrike 1914:1.

⁷ En läsvärd liten betraktelse över dessa motsättningar är H Bertil A Petersson, En krigshetsande general?, i Historia nu. 18 Umeåforskare om det förflutna. Forskningsrapporter från Historiska Institutionen vid Umeå universitet 4. Umeå 1988, s 237-242.

⁸ Ovan i not 6 a anförd rapport.

⁹ Misha Glenny, The Fall of Yugoslavia. Harmondsworth 1983; Noel Malcolm, Bosnia. A Short History. London 1994, kap 16.

¹⁰ Adolf af Ströms rapporter t lantförsvarsministern, dat. Wien 24/7 (nr 27), 25/7 (nr 28, 29, 30 och 31) 1914, förvarade i ovan i not 6 anf volym samt volym Österrike 1914:2 (nr 30).

¹¹ Lars Ericson, Humanitär hjälp i skuggan av krig. Det svenska krigssjukhuset i Wien under Första världskriget, i Kerstin Abukhanfusa, red., Skuggsidor – sjukdom, nöd och utanförskap i arkiven. Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 1999. Sthlm 1999, s 86-94.

¹² Det brittiske utrikesministern Lord Grey t Sir R Humbold, Chargé d'Affaires i Berlin 20/7 1914, i Uncovered editions. War 1914: Punishing the Serbs. The Stationery Office. London 1999, s 13 f.

¹³ Ovan i not 12 anf arbete, s 61 och 82.

© Lars Ericson Wolke 2002. Alla rättigheter förbehållna.

Detta är en utskrift från Lars Ericson Wolkes webbplats, www.ericsonwolke.se